

Р Е Ц Е Н З И Я

ОТНОСНО: Защита на дисертационен труд „Формуларният процес» за придобиване на образователната и научна степен „доктор” - област на висше образование: 3. Социални, стопански и правни науки; Професионално направление 3.6. Право (Римско частно право) от Тихомир Николаев Рачев – задочен докторант по римско частно право в Катедра „Теория и история на държавата и правото“, Юридически факултет на СУ „Св. Климент Охридски

Научен ръководител: проф. ДЮН Малина Новкиришка - Стоянова

от

проф. д-р Силви Василев Чернев,

професор по гражданско-процесуално право в ЮФ на ПУ „Паисий Хилендарски

и ЦЮН на Бургаски свободен университет

УВАЖАЕМИ ЧЛЕНОВЕ НА НАУЧНОТО ЖУРИ,

1. ОБЩО ПРЕДСТАВЯНЕ НА ПРОЦЕДУРАТА И ДОКТОРАНТА

1.1. Настоящата рецензия е изготвена с оглед защитата на дисертационен труд за придобиване на образователната и научна степен „доктор” в област на висше образование: 3. Социални, правни и стопански науки, професионално направление 3.6. „Право” (Римско частно право) от Тихомир Николаев Рачев – задочен докторант в катедра «Теория и история на държавата и правото» към Юридическия Факултет на СУ «Св. Климент Охридски».

Процедурата е започната на основание чл. 9 от Закона за развитието на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), чл. 30, ал. 2 от Правилника за прилагане на Закона за развитието на академичния състав на Република България (ППЗРАДРБ) и чл. 69 от Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ «Св. Климент Охридски» от 2011 г. (отменен) във връзка с & 7, ал. 2, т. 2 от действащия Правилник за условията и реда за придобиването на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“ от 2018 г., както и решение на Факултетния съвет на Юридическия Факултет от 20.11.2018 г. (Протокол № 2 от същата дата).

Представените документи съответстват на изискванията на ЗРАСРБ, ППЗРАСРБ и ПУРПНСИЗАД на СУ „Св. Климент Охридски».

Процедурата е коректно спазена.

1.2. Характеристика на досегашната професионална дейност на кандидата

1.2.1. От 28.11.2017 г. до настоящия момент кандидатът работи като асистент по Римско частно право и Латинска правна терминология и казуистика в Юридическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“.

1.2.2. Същевременно работи като адвокат към Софийска адвокатска колегия от 16.03.2016 г.

1.2.3. От 01.07.2015 г. работи като административен секретар на Научно-изследователски проект "IUS ROMANUM" към Юридическия факултет на Софийски университет "Св. Климент Охридски".

Проектът има за цел развитието и популяризирането на римското право и римскоправната традиция както в национален, така и в международен план.

1.2.4. От 01.04.2016 до 01.04.2017 е бил обучител по гражданско образование в Международен младежки център - Стара Загора с цел представяне на държавните институции и основите на правото пред младежка аудитория от 14 до 30 години.

1.2.5. Като студент е участвал в програма «Еразъм» в Европейски университетски център (Centre Européen Universitaire), Нанси (Франция).

1.2.6. Кандидатът е взел участие в 8 научни конференции, от които три с международно участие.

1.2.7. Представил е 9 статии, от които 8 свързани с римско право (респ. 6 свързани с римския граждански процес).

2. Научна значимост на темата

2.1. Научната значимост на темата следва най-напред от важността на явлениято, нейн предмет. Следва и от обстоятелството, че разработки на монографно ниво на тази тема в нашата правна литература липсват, а съществуващите (във

форма на части от учебници или статии) са значително отдалечени по времето на създаването си.

2.2. Четиридесет годишната ми практика като юрист ми е дала възможност да се убедя, че познаването на корените на правото, на причините и механизмите на неговото възникване и развитие, по неизбежност води до по-задълбочено разбиране за действащото право и за пътищата и начините, по които то може да се усъвършенства.

Значимостта на темата се обосновава и с това, че съвременното съдопроизводство в преобладаващата част от света (независимо от съществените си различия с процедурите, използвани в различните периоди и пространствени граници на Рим - съответно Римската империя) води корените си именно от древните римски съдопроизводствени институти.

В този смисъл е похвално пространното и задълбочено изследване на същността и начина на функциониране на т. нар. „формуларен процес“, използван в римското право на определен, относително напреднал и доста продължителен етап от неговото развитие.

3. Сложност на проблема

Става дума за сложно правно явление, обхващането на проблематиката на което изисква значителен обем от правни и исторически знания, а така също и разбиране на същността на правните явления на една отдавна отминала епоха. Епоха, между която, от една страна, и съвременността – от друга, се простират т. нар. „тъмни векове“, в които е съществувало общество с правен ред (включително процесуални институти), който е парадигмено различен както от предхождащото го римско право, така и с правото на съвременната епоха.

4. Методика на изследването

Подходът е монографен. Обхваната е проблематиката на цялостен институт на римското право в определен момент от неговото развитие (всъщност времевият отрязък, окачествяван като момент, трае няколко века). Същевременно характеристиката на разглеждания институт е очертана посредством сравняване с други видове процес, наблюдавани в хода на вековното развитие на римското право (легисакционен и екстраординарен).

Използвани са успешно всички, присъщи на правната наука методи на изследване – както общи, така и специфични: разглеждане на правните явления в исторически план, сравняване с други правни явления, включително изследване на връзката между материално и процесуално право, и т. н.

Особеното е, че поради липсата на единен източник на информация за изследваното явление в широк мащаб е правено сравняване и съпоставяне на информация от различни източници, при това не само законодателни или други с правен характер, а също така исторически и дори литературни източници.

Авторът заявява, че използва и т. нар. „диалектически метод“, който според него е средство „за разграничаване и помиряване на противоположни твърдения“ (стр. 13).¹

5. Характеристика и оценка на дисертационния труд и приносите

5.1. ОПИСАНИЕ НА ТРУДА

Трудът обхваща 306 машинописни страници и се състои от увод, три глави (всяка от които на свой ред се състои от обособени раздели и подраздели) и заключение. Отделните структурни единици са добре подредени и обозначени, което още при преглед на съдържанието дава възможност да се очертае ясно обхвата и систематиката на изложението.

---

¹ Характеристиката на този метод, дадена от автора, не ми се струва много убедителна, както по отношение на същността на метода, така и по отношение на научните резултати от използването му.

5.1.1. Уводът започва с пространно описание на началото и развитието на научните изследвания и преподаването по римско право в България до наши дни.

По-нататък авторът прави кратък преглед на западноевропейската романистична литература и нейното влияние върху развитието на българската научна литература. Подчертава значението на откриването нови извори и осъвременяването на преводи на други, а така също и на множество нови археологически находки.

Авторът очертава задачите на представената разработка в контекста на развитието на българската и чуждестранната романистична наука, а така също и на необходимостта от преценка и преосмисляне на съществуващите становища. обосновава необходимостта от специално изследване на историческото развитие на процесуалните институти и тяхната взаимообвързаност с развитието на материалноправните институти. Според автора изучаването на конкретното явление в историческа перспектива и връзка с материалното право дава възможност да се разбере по-добре същността и на редица публичноправни институти.

Към целите на изследването, според автора, трябва да се прибави и търсенето на приемствеността между римския и съвременния граждански процес. В тази връзка авторът си поставя за задача да разгледа процесуалния понятиен апарат и изменението в смисловото съдържание на основните понятия процес, процедура, иск, право на иск, възражение, а така също и общата история на гражданския процес.

В Увода авторът подчертава значението на широкото използване на различни исторически и литературни източници, голяма част от които са на латински език и посочва използваните от него научни методи – общонаучни: диалектическият, историческият и критично-аналитичният метод, и специални като правно-догматичният и сравнително-правният метод.

Уводът завършва с описание на съдържанието на работата.

5.2. Първа глава е озаглавена: „Понятие за формуларен процес; източници, сведения“

В Раздел I (стр. 18 – 39) са разгледани различните източници на сведения за формуларния процес (законодателни актове, преторски едикти, становища на юриспруденцията, императорските конституции, а така също литературни и исторически извори).

В Раздел II (стр. 40 -73) е разгледана терминологията, отнасяща се до процес и формула; очертани са понятията за граждански процес, субективно право, правна защита и *actio*; видовете искове. Прави се опит за характеристика на защитата по частноправни дела и най-сетне се дава общо понятие за формуларната процедура.

Раздел III е посветен на историческото развитие на способите за разрешаване на спорове в Древния Рим и възникването на формуларната процедура (стр. 74 – 114).

Авторът проследява развитието на държавната защита на субективните права от времето на Древния Рим, преминавайки през легисакционната процедура (която описва подробно и разглежда същностно), проследява възникването на формуларната процедура (очертавайки икономическите, социалните и политическите условия, довели до това явление), очертава нейните темпорални граници и общата ѝ характеристика.

5.3. Глава Втора е посветена на Организацията на правораздавателните органи (озаглавена е „Съдебна организация“).

Раздел I (стр. 115 – 151) от тази глава е посветен на магистратите, действащи в производството *in iure*: цар (*rex*), жреци, консули, претори (в т.ч. градски и peregrinски претори и претори със специална компетентност; курулните едили, муниципалните магистрати и провинциалните управители).

Раздел II (стр. 152 – 163) е посветен на решаващите органи в производството (*apud iudicem*): заклет съдия, рекуператори, центумвири.

Раздел III (стр. 164 – 165) е посветен на посочване на други органи, разглеждащи граждански дела: децемвири и комиций.

5.4. Глава Трета е озаглавена: „Развитие на процеса“

В Раздел I (стр. 166 – 183) са разгледани отделните фази на процеса: *in iure* и *apud iudicem*, описано е приложното поле на производството и е направен опит за обяснение на същността му.

Вторият раздел (стр. 184 – 264) е посветен на производството пред магистрата:

Описано е началото на производството: очертани са страните и възможностите за представителство, включително отклоненията във връзка със страните; описани са други участници като когнитор, прокуратор, оратори и адвокати.

Разгледани са последователно времето и мястото на провеждането на производството; възможните действия на ищеца, както и действията (бездействията) на ответника; разгледани са признанието на дълга, спогодбата, възраженията, а така също и институтът *praescriptio*. Впоследствие са разгледани действията на магистрата: разглеждане на предварителни въпроси, формулиране на исквете и съответното им отричане.

Последната част е посветена на формулата: нейното съществено и несъществено (допълнително, допълващо) съдържание, всички възможни възражения.

Специално внимание е отделено на *litis contestatio*, на неговите установително, правопрекратително и правопораждащо действие.

Раздел III (стр. 265 – 276) е посветен на производството пред заклетия съдия – *apud iudicem*: приемането на формулата, доказването и доказателствените средства (обяснения на страните, свидетелски показания, писмени доказателствени средства и огледи и използването на вещи лица) и пренията на страните.

Раздел IV (стр. 277 – 284) е посветен на издаването на решение (като е разгледана правната му същност), специално внимание е обърнато на силата на пресъдено нещо (*res iudicata*).

Последният Раздел V (стр. 285 – 287) е посветен на възможните пороци на решението и евентуалните способности за релевиране и корекция на такива пороци.

5.5. Заключение обобщава постигнатите научни резултати, като ги съпоставя с поставените цели. Авторът посочва, че посредством изследването са изяснени причините за възникването на формуларната процедура и се е стигнало до нова гледна точка за времевия обхват на развитието ѝ. Постигнато е разграничение между използвани в съвременността понятия и тяхното съдържание в римското право.

Авторът проследява изложението в отделните глави и съответните научни резултати, до които се е стигнало във всяка една от тях.

Отново се настоява върху необходимостта римското право да се изследва самостоятелно (а не във връзка със съвременните ни представи за правните явления) и за това, че всички извори трябва да се тълкуват във връзка с историческия контекст и установеното за безспорно в романистиката. Само по този начин може да се добие достоверна, макар и незвършена представа за римското право и римското правораздаване.

Изхождайки от казаното, авторът намира, че настоящото изследване би могло да се превърне в отправна точка за различни последващи изследвания, посветени не само на историята на гражданския процес и на различни процесуални институти, а също така и за изследванията, насочени към изясняване същността на материалноправни институти, т.е. окачествява значението на работата като методологически ориентир за извършването на изследвания в областта на римското право.

Към работата е приложен забележителен научен апарат (описан на впечатляващите цели 14 машинописни страници), включващ исторически и литературни извори на няколко езика: латински, български, френски, английски и немски, а така също и индекс на използваните исторически извори (описани на също така забележителните 10 страници).

6. Характеристика на обсъждания труд

6.1. Положителни страни:

6.1.1. Най-важната положителна характеристика произтича от избраното от автора и стриктно следвано в изложението изходно положение, а именно, че институтите на римското право трябва да се изследват автономно, извличайки характеристиките им от оригиналните източници (доколкото такива са запазени и достъпни), а не въз основа на тълкувания, давани в различни последващи епохи, или посредством приписването към тях на характеристики, извличани от съвременните ни представи за аналогични правни явления.

Докторантът последователно застъпва и успешно доказва тезата за липса на идентичност между понятия, обозначаващи с термини, които се използват в съвременно право, и които са били използвани в римското право² (виж стр. 48, стр. 59 и много други).

Във връзка с това изходно начало следва да се отбележи като положителна характеристика, създаваща научно оправдание за настоящия труд, използването от автора на новооткрити извори или подобрени преводи, изчистени от наслояванията и преиначаване на същността на дадени понятия в различни по време интерполации.

Посоченото в настоящата подточка (6.1.1.) представлява сериозен научен принос от методологичен характер.

6.1.2. Трудът съдържа значителна по обем полезна информация за разглежданото явление (формуларния процес). Наред с това съдържа и не по-малко значима информация за сродните процедури (особено легисакционната) и за най-често срещаните материалноправни институти на римското право. Обсъжданото правно явление и неговите характеристики са очертани на фона на богата информация за икономическия, социалния, политическия и общоисторическия контекст, в който се е развивало това явление.

---

² А според него някои дори не са били използвани в древния Рим.

Посочената разностранна информация е основна на различни типове източници: правни (от регулаторен и тълкувателно-обяснителен тип), исторически, включително и литературни, които авторът сериозно и задълбочено познава, и с които борави със завидна лекота.

Богатата информация е довела автора до похвална комплексност на научното изследване.

6.1.3. Детайлният анализ обхваща не само до елементите на процедурата в двете обособени нейни части, но и до характеристиките на участващите в нея органи (подробно описани и характеризирани в цялата Глава Втора, озаглавена „Съдебна организация“ (стр. 115-165).

Специално внимание е отделено на характеристиката на функциите на органите, осъществяващи отделните фази на формуларния процес и връзката и отликите в тяхната дейност.

Същото се отнася и до характеристиката на страните, възможностите за участие на трети лица в най-различни качества (стр. 193 и сл.), включително в различни проявни форми на застъпничество и представителство (стр. 206 и сл.).

Характеризирани са същностно формулата, литис контестацията, доказателственият процес, крайният акт и неговите последици.

Всичко това дава много пълна характеристика на формуларния процес и предоставя възможност за откриване на корените на съвременното съдопроизводство и по-дълбокото му разбиране, независимо от значителните различия в отделните детайли. Това също представлява съществен принос.

6.1.4. В частност подробното изследване на генезиса и съдържанието на формуларната процедура са довели автора до формулиране на приемливи изводи относно причините за възникването и времевите граници на процедурата (включително за паралелното ѝ използване наред с предходщата я легисакционна процедура в течение на столетия) и представлява принос.

6.1.5. Като положителна характеристика биха могли да се окачествят последователно провежданите опити на автора да обоснове „нова теория“ за произхода на процедурите по разрешаване на спорове, като се отрича разпространената теория за „одържавяване на арбитража“³ Формулираното ново становище и последователните опити за обосноваването са друг приносен момент на труда.

6.1.6. Както беше посочено, работата разкрива завидно висока степен на информираност в областта на римската история и римското право, като наред с това демонстрира сериозни познания на автора в областта на съвременното материално и процесуално право. Боравенето с понятия на посочените съвременни правни клонове от страна на автора е свободно и същевременно точно.

6.1.7. Работата разкрива способност за самостоятелно мислене и научен анализ, а така също и за способност за намиране на подходяща композиция на изложението в научен труд.

6.1.8. На фона на множество други дисертационни трудове, представени през последните години, настоящата впечатлява със завидните езикови познания на автора. Той не само цитира трудове на няколко езика, но прави анализ на правни, исторически и литературни източници на латински език и успешно използва този език в хода на изложението.

6.1.9. Не по-малко впечатляващ (и не особено присъщ на съвременни дисертационни трудове в областта на правото) е научният апарат (само описанието на използваната литература на няколко езика обхваща повече от 14 страници (!) и включва дори позоваване на Евангелието на Матей – стр. 151).

7. Като съществени приносни моменти могат да се посочат подробно описаните в т.т. 6.1.1., 6.1.3., 6.1.4. и 6.1.5. на предходното изложение (виж по-горе подчертаното).

---

³ Макар че лично аз не съм напълно убеден в правотата на застъпваната теза – виж по-надолу отчетените слабости на работата.

8. Критични бележки:

Като се държи сметка за степента на научното развитие на докторанта в настоящия момент, следва да се заключи, че работата като цяло разкрива наличието на сериозни и задълбочени знания и способност за самостоятелно научно мислене.

Независимо от това като слабости бих посочил следните:

8.1. При по-нататъшна работа (най-вече с оглед евентуално публикуване) трудът би могъл да бъде очистен от повторения.

Така например при описание на органите в двете фази на формуларната процедура авторът описва и съществени елементи от самата процедура, като повтаря същото по-късно при описание на отделните елементи на процедурата. Подобно повтаряне се наблюдава и на други места.

8.2. Лично мен аргументацията на застъпваната позиция, че съдебните процедури не представляват „одържавен арбитраж“ не ми се стори напълно убедителна, особено като се вземе пред вид, че почти липсва анализ на това какво е представлявал арбитражът⁴.

Може би авторът следва да потърси генезиса на съдебните процедури в използването на някои елементи от арбитража, като същевременно изследва новите (в редица случаи качествено нови) характеристики на тези съдебни процедури, а не упорито да търси да противопоставя двата вида способности за разрешаване на правни спорове и да отрича връзката между тях.

8.3. С оглед публикуване на труда може би ще е необходимо да се разшири и задълбочи изследването на същността на последиците на окончателното решение.

---

⁴ В тази връзка следва изрично да се отбележи, че авторът е представил за обсъждане самостоятелна статия: Арбитражът в римското право

Посочените слабости по никакъв начин не намаляват значителната стойност на разглеждания труд, особено като се вземе пред вид, че бележката по т. 8.2. може би е плод на моето индивидуално разбиране.

9. Други трудове:

Както беше посочено авторът е предложил за обсъждане още 9 труда, от които 6 са свързани с дисертационния труд.

Сред тях ще посоча: Силата на пресъдено нещо в римското право, Принципи на римския граждански процес и Римскоправни основи на арбитражното разрешаване на частноправни спорове.

И трите посочени работи демонстрират характеристики и качества на автора, напълно съвпадащи с посочените по отношение на рецензирания дисертационен труд: забележителна информираност не само в областта на римското право, но познаване на римската история и основните институти на съвременното процесуално и материално право. Ясен и точен език, висока езикова култура, способност за научен анализ и за избор на удачна композиция на работата.

Всички тези, а и останалите представени трудове трябва да бъдат оценени с висока положителна оценка.

10. Изводи и предложение

Изложеното води до несъмнен извод, че представеният дисертационен труд отговаря на всички изисквания на Закона за развитието на академичния състав в Република България, на Правилника за прилагането на този закон и на специалните изисквания на Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ «Св. Климент Охридски» от 2011 г. (отменен) във връзка с & 7, ал. 2, т. 2 от действащия Правилник за условията и реда

за придобиването на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“ от 2018 г.

Не може да има никакво съмнение, че дисертационният труд съдържа изключително ценна информация и по несъмнен начин демонстрира, че Тихомир Николаев Рачев притежава задълбочени знания в областта на римското право и на римската история, а така също на съвременното гражданско материално и гражданско-процесуалното право. Спокойно може да се твърди, че още в настоящия момент докторантът е постигнал висока степен на умение за самостоятелна научна работа.

Всичко това ми дава основание да дам положителна оценка на качествата на рецензирания труд и на докторанта, и да предложа на уважаемото Научното жури да присъди образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.6. „Право“ (Римско частно право) на Тихомир Николаев Рачев – задочен докторант в Катедрата по «Теория и история на държавата и правото» към Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“.

08.02.2019 г.

С УВАЖЕНИЕ:

Проф. д-р Силви Чернев